

λων τῶν ποικιλιῶν ἐκφορᾶς τῶν ὀνομάτων εἶναι κάπως δυσχερῆς, διό και μεταφέρονται αἱ πιθανωτέρας ὀρθότητος λ.χ. ἐν 9.35.1 ἡ Φαέννα(\*) και ὄχι αἱ παραλλαγαὶ τῆς και ἡ Κλητὰ(\*) ὄχι ὁμοως και αἱ παραλλαγαὶ — καιτοὶ μαρτυροῦνται ὑπὸ πλήθους χροφ. Και ὄλοι οἱ πίνακες εἶναι συντεταγμένοι ἐπιμελῶς κατὰ τὸ ἐφικτόν. Εἰς τὸ λῆμμα ἐξηγηταὶ λ.χ. εὐρίσκει τις πάσας τὰς μνειάς, θὰ ἦτο δὲ ὑπερβολικὴ ἀξίωσις νὰ εὐρη τις τὴν εἰδικότητα τῶν ἐπιχωρίων ἐξηγητῶν εἰς τὸν κατάλογον τῶν *verborum notabilium*.

Ἡ ἐκδοσις τοῦ Πανσανίου τῆς Rocha-Pereira ὑπὸ τοῦ οἴκου Teubner ἔχει πολὺς ἀρετὰς και ἀποτελεῖ ἐξαιρετον ἔργον μελέτης διὰ τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ Πανσανίου και γενικῶς διὰ τοὺς φιλολόγους.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

\*  
\* \*

*Diagorae Melii et Theodori Cyrenaei Reliquiae*, edidit Marcus Winiarczyk, Teubner Leipzig 1981, σ. XXIX/64, Preis DDR 29, -M.

Τὸ ἐν τίτλῳ βιβλίον ἀποτελεῖ ἐκδοσιν τῶν λειψάνων τῶν δύο ἀθέων φιλοσόφων τοῦ IV αἰῶνος π.Χ., Διαγόρου τοῦ Μηλίου και Θεοδώρου τοῦ Κυρηναίου, ἅτινα συνίστανται μόνον εἰς τὰς περὶ αὐτῶν μαρτυρίας (*testimonia*) τῶν ἀρχαίων δοξογράφων, φιλοσόφων, Πατέρων, λεξικογράφων κλπ. Ὁ ἐκδότης εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐνδεδειγμένος διὰ τὴν παρουσίαν τῶν περὶ τῶν δύο τούτων φιλοσόφων ἀρχαίων πληροφοριῶν, ἅτε ἐπανειλημμένως περὶ αὐτῶν ἀσχοληθεῖς ἀπὸ τοῦ 1974 μέχρι τοῦ 1981 ἐκδοὺς ἐπτά δημοσιεύματα σχετικὰ πρὸς τοὺς και ἄλλα τοῦ καταλόγου τῶν ἀθέων τοῦ Κλειτομάχου.

Ἡ διόρθωσις τοῦ βιβλίου ἔχει ὡς ἀκοιούθως: Πρόλογος (V-XIV), Κατάλογος συγγραφέων τῶν μαρτυριῶν, περιέχων και τὰς ἐκδόσεις των και ἐνίοτε και τοὺς κώδικας τοὺς δίδοντας οὐσιώδεις διαφοροὺς γραφᾶς (XIV-XX). Κατάλογος τῶν κυριωτέρων προηγουμένων ἐκδόσεων τῶν λειψάνων (XXIII). Βιβλιογραφία (XXIV-XXVIII). Πίναξ συντομογραφιῶν και συμβόλων (XXIX). Μαρτυρία περὶ Διαγόρου τοῦ Μηλίου, κατατεταγμένα μεθοδικῶς (βιογραφικά, σπουδαί, μετακινήσεις, ἀσχολία, γνῶμαι τοῦ φιλοσόφου, συγγράμματα) ἐν συνόλῳ 79, εἶτα αἱ χαρακτηριζόμεναι ὡς ἀμφίβολοι μαρτυρίαὶ ἀρ. 80-88, αἱ ἀνακριβεῖς 89 ἔως 101 B, τὰ Ἀποσπάσματα ἀρ. 1-4 και αἱ Ἀπομιμήσεις, ἀρ. 1-4 (σελ. 1-30). Μαρτυρία περὶ Θεοδώρου τοῦ Κυρηναίου, ὁμοίως διατεταγμένα μεθοδικῶς (σελ. 31-46). Παράρτημα περιέχον τὸν βίον Θεοδώρου ὑπὸ Διογένοους Λαερτίου, II 97-103 (σελ. 46-47). Ἀκολουθεῖ ὁ πίναξ ὀνομάτων (48-51), ὁ πίναξ τῶν ἀξιοσημειώτων λέξεων (σελ. 52-54), ὁ πίναξ τῶν συγγραφέων (σ. 55-57), ὁ πίναξ τῆς ἀντιστοιχίας τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαρτυριῶν τῆς παρουσίας ἐκδόσεων πρὸς τὰς τῶν Lana και Jacoby διὰ τὸν Διαγόραν και τὰς τῶν Giannantoni και Mannebach διὰ τὸν Θεόδωρον (σελ. 58-64).

Εἰς τὸν πρόλογον ὁ Winiarczyk ἐξηγεῖ διτι ἐπεζήτησε νὰ δώση πληρεστέραν ἐκδοσιν, διότι αἱ προηγούμεναι, αἱ μὲν εἶχον μόνον ἐκλογὴν μαρτυριῶν, ἡ δὲ πληρεστέρα τούτων παρουσίαζε παραλείψεις τινάς. Πρὸς δὲ ἡ παρούσα ἐκδοσις προσθέτει μαρτυρίας τινὰς ἐξ Ἀράβων συγγραφέων, αἵτινες παρατίθενται ἐν Λατινικῇ μεταφράσει. Τὸ κείμενον τὸ συνέθεσεν ὁ W. ἐκ τῶν καλύτερων ἐκδόσεων και ἐξ ἐκλογῆς διαφορῶν γραφῶν εἰλημμένων ἐκ διαφορῶν κωδίκων. Κάτωθεν τοῦ κειμένου ὑπάρχει τὸ

κριτικὸν ὑπόμνημα, ἔνθα παρατίθενται αἱ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως ἀξιολογώτεροι διάφοροι γραφαί, καὶ δευτέρον ὑπόμνημα περιέχον ἐξηγητικὰς σημειώσεις καὶ πληροφορίας συσχετισμοῦ τῶν ἐν τῷ κειμένῳ χωρίων. Τὸ παρεχόμενον κείμενον ἐμφανίζεται διδόμενον μετὰ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας. Οὐχ ἦττον εἰς ὠρισμένα χωρία λόγῳ δυσχερείας ἀναγνώσεως τῆς ἀναμφισβητήτως ὀρθῆς γραφῆς ἔνεκα φθορῶν τοῦ χειρογράφου εἶναι δυνατὰ διάφοροι ἀναγνώσεις ἀντιθέτων μάλιστα ἐρμηνειῶν, ὡς λ.χ. ἐν DT. 69 τοῦ P<sup>Herc.</sup> 1428 στῆλ. XI στίχ. 14-15, ἔνθα αἱ διάφοροι ἀναγνώσεις τοῦ Strathmann, Gomperz, Diehl κλπ., αἱ κατατείνουσαι εἰς ἀντιθέτους ἐρμηνείας ἐπὶ κρισίμου μάλιστα θέματος.

Ἐνδεχομένως ἐπίσης θὰ ἦτο δυνατὴ εἰς διάφορα χωρία καὶ διάφορος συγκρότησις τοῦ κειμένου ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων γραφῶν τοῦ κριτικοῦ σημειώματος ἢ καὶ διαφόρου στίξεως. Δείγματος χάριν μνημονεύομεν τὴν στίξιν εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς *Imitatio I* τοῦ Θεοδώρου (Πολυβ. Ἰστ. - σελ. 46), ἔνθα τὸ κόμμα μετὰ τὸ *χειρὶ* θὰ ἔδει νὰ μετατίθετο εἰς προγενεστέραν θέσιν μετὰ τὴν λέξιν ἐδέχοντο· ἦτοι «*καθάπερ ἢ παροιμία φησὶν, οὐ μόνον τὰ διδόμενα τῇ δεξιᾷ παρὰ τῶν Ῥωμαίων ἐδέχοντο, τῇ λαίᾳ χειρὶ καθόλου δὲ καὶ συλλήβην παρέπαιον τοῖς λογισμοῖς*», ὅπου τὸ νόημα εἶναι «Ὅπως λέγει καὶ ἡ παροιμία, ὄχι μόνον ἐδέχοντο τὰ διδόμενα ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μετὰ τὴν δεξιάν των χεῖρα, ἀλλὰ (=δέ), μετὰ τὴν ἀριστεράν των καὶ μετὰ τὸ σύνολον τῆς διαγωγῆς των συμπεριφέροντο κατὰ τρόπον παράλογον». Οὕτω ἡ ἀντιθεσις δὲν σημαίνει ὅτι τὰ διδόμενα εἰς τὴν δεξιάν τὰ ἐλάμβανον μετὰ τὴν ἀριστεράν, ἀλλὰ ὅτι ἐνῶ οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς ἐδίδον εἰς τὴν δεξιάν, αὐτοὶ μετὰ τὴν ἀριστεράν καὶ μετὰ τὴν ὅλην των στάσιν συμπεριφέροντο ἀνοήτως καὶ παραλόγως.

Ἐπειδὴ τὸ κείμενον παρέχει οὐσιαστικῶς μόνον τὰς ἑλληνιστί, λατινιστί ἢ ἀραβιστί-λατινιστί μαρτυρίας ἄνευ μεταφράσεώς τινος, ὁ W. ὀρθῶς ποιῶν συνάγει ἐκ τοῦ κειμένου τὰ κυριώτερα στοιχεῖα τῆς βιογραφίας τῶν ἔργων καὶ τῶν γνώμῶν τοῦ Διαγόρου καὶ τοῦ Θεοδώρου καὶ τὰ μεταφέρει λατινιστί εἰς τὸν πρόλογον, ὥστε νὰ δίδεται ὀπωσοῦν ἀκριβῆς πληροφόρησις τοῦ ἀναγνώστου περὶ τῆς προσωπικότητος τῶν δύο ἀθέων φιλοσόφων.

Δεδομένου ὅμως ὅτι τόσοσιν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πολλοὶ καὶ σοβαροὶ δοξογράφοι ἠμφεσβήτησαν τὴν ἀθειᾶν αὐτῶν (ἐν οἷς καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς), ἀλλὰ καὶ πολλοὶ νεώτεροι φιλόλογοι τὴν ἀρνοῦνται, ὁ συγγραφεὺς παρέχει γνώμην ἐν τῷ προλόγῳ (σελ. XI-XIII) «κατὰ ποῖον τρόπον ὁ ἀρχαῖος ἀθεϊσμός ὀφείλει νὰ διερευνηταί». Ἐδῶ ὁ W. ὑποστηρίζει: α) Ὅτι ἐφ' ὅσον αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ εἶναι σοβαραὶ, αἱ κατατάσσουσαι τοὺς δύο τούτους φιλοσόφους εἰς τοὺς ἀθέους, ἐπιβεβαιουταὶ δὲ τοῦτο καὶ διὰ τοῦ καταλόγου τῶν ἀθέων ὑπὸ τοῦ προστάτου τῆς Ἀκαδημίας Κλειτομάχου (127-109 π.Χ.), δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ ἀμφισβήτησις περὶ τῆς ἀθειᾶς των. Τὴν ἀντιθετον γνώμην τοῦ Κλήμεντος ἐν DT 63 τὴν ἐρμηνεύει ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Κλήμης ἐθεώρει ἀθέους μόνον τοὺς πιστεύοντας εἰς τὰ εἰδῶλα καὶ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς, πρᾶγμα ποὺ δὲν συνέντευχεν ὡς πρὸς τοὺς δύο, οἵτινες ἠρνοῦντο τὴν εἰδωλολατρικὴν θρησκείαν. β) Ἡ ἔννοια ἀθεοῦ καὶ ἀθεότητος ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5 αἰῶνος ἐδέχετο ποικίλας ἐκδοχάς, διὰ τοῦτο εἰς ἐκάστην περίπτωσιν πρέπει νὰ ἀναζητητῆται ἐκ τῶν μαρτυριῶν ἢ ἀληθῆς ἐκάστοτε ἔννοια. Καὶ γ) ὀφείλει νὰ διερευνηταί, ἂν ὁ παρ' ἀρχαίοις ἀθεοῦ χαρακτηριζόμενος εἶναι ἀθεοῦ καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν. Ὁ Κλειτομάχος διερευνήσας τὸν βίον, τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις των τοὺς κατέταξεν εἰς τοὺς ἀθέους. Διὰ τὸν Διαγόραν ἀνεφέρετο βιβλίον εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδείκνυε τὴν ἀνυπαρξίαν θείας προ-

νοίας και τὸ ἀνέκδοτον ὅτι ἔκαυσε τὸ ξόανον τοῦ Ἡρακλέους. Διὰ δὲ τὸν Θεόδωρον ὅτι ἐμάχετο σφοδρῶς τοὺς θεοὺς καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του ἔγραψεν εἰς τὸ βιβλίον του *Περὶ θεῶν*, ἔπεισε δὲ οὕτω περὶ τῆς ἀθεΐας του τὸν Κλειτόμαχον. Ὅμως ὁ φιλόλογος δὲν πρέπει νὰ ἀρκῆται εἰς τὸ ὅτι εἰς ἄθεος δὲν πιστεύει εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ βεβαιωθῇ διὰ τὴν πίστιν του ὅτι δὲν ὑπάρχουν καθόλου θεοί. Ἐκ τῆς διερευνήσεως τῶν μαρτυριῶν ὁ W. πείθεται ὅτι ὄχι μόνον ὁ Διαγόρας, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ ἐπιδιώκων σφοδρῶς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος (*animi libertatem*) εἶναι φανερόν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δεχθῇ περιορισμὸν αὐτῆς ὑπὸ θεῶν ἢ θεΐας δυνάμεως. Ταῦτα ὁ συγγραφεὺς καὶ ἡ γνώμη του σεβαστή.

Τὸ βιβλίον δίδει ὅλας τὰς μαρτυρίας πρὸς διερευνήσιν ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων τοῦ θέματος τῆς ἀθεΐας τῶν δύο φιλοσόφων καὶ τοῦ εἶδους αὐτῆς καὶ τῆς ἀκριβοῦς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν σημερινὴν ἀθεΐαν.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ὑπογραφομένου δὲν πρόκειται νὰ διευκρινηθῇ τὸ ζήτημα, διότι δὲν ἐσώθησαν ἔργα των, εἰ μὴ μνεΐα τις τίτλων αὐτῶν. Αἱ μαρτυρίαι τοῦ βιβλίου προέρχονται κυρίως ἀπὸ ἀνεκδοτολογικὰς συλλογὰς καὶ δίδουν τοὺς ἀρχαίους χαρακτηρισμοὺς. Θετικόν τι καὶ ῥητὸν ὡς μαρτυρία δὲν ὑπάρχει. Ἐλάχισται μαρτυρίαι ἀναφέρονται εἰς τὴν οὐσίαν καὶ αὐταὶ γεννοῦν τὰς ἀμφιβολίας. Τοιαῦτα εἶναι λ.χ. ἡ DT 53 τοῦ Πλουτάρχου «*Οἱ γοῦν ἄθεοι προσαγορευθέντες οὗτοι, Θεόδωροι καὶ Διαγόραι καὶ Ἰππωνες, οὐκ ἐτόλμησαν εἰπεῖν ὅτι τὸ θεῖον φθαρτὸν ἐστίν*» (δηλαδὴ ἐδέχετο τὸ θεῖον ἀθάνατον). Ἀξιόλογος οὐσιαστικὴ μαρτυρία εἶναι ἡ τοῦ Κλήμεντος DT 63 ὅτι οἱ λεγόμενοι ἄθεοι ἀπιστοῦντες εἰς τὰς ἰδιότητας τῶν Ὀλυμπίων θεῶν παρέχουν «*σπέρμα ζώπυρον οὐ μικρὸν φρονήσεως εἰς ἀλήθειαν*», φράσις ὑπονοοῦσα ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐκδήλωσις τῶν ἀθέων περὶ ἀνυπαρξίας θεΐας προνοΐας καὶ ἀθανασίας. Ἡ δὲ πίστις εἰς ἀθανασίαν δηλοῖ ὅτι ἡ ἀθεΐα των ἦτο ἄλλου εἶδους, ἄσχετος πρὸς τὴν σημερινήν. Τὸ DT 69 τοῦ Φιλοδήμου βεβαίῳ ὅτι ὁ Διαγόρας «*ἔπαιξε* (ποῦ εἶναι πρᾶγμα ὄχι ὀρθόν), ἀλλ' οὐκ ἐπενήνεκται», δηλαδὴ δὲν ἔκαμεν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν θεῶν, εἰς μαρτυρίαν δὲ φέρει τὰ F<sub>1</sub> καὶ F<sub>2</sub>, εἰς τὰ ὁποῖα γνήσια ὄντα «*οὐδὲν ἀσεβὲς παρενόφηγεν, ἀλλ' ἐστὶν εὐφημος ὡς ποιητῆς εἰς τὸ δαυμόνιον*». Εἰς τὴν col. XII τοῦ DT 69 ἐπεξηγεῖται ὅτι τὸ οὐκ ἐπενήνεκται = οὐκ ἀνήρει θεοὺς ἐξεργαστικῶς. Καὶ εἰς τὸ DT 70 ἐμφανίζει μαρτυρίαν περὶ τῶν θεολογικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Διαγόρου: «*οὐκ αὐτάρκης ἡ τοῦ ἀνθρώπου σύνεσις εἰπεῖν τι περὶ θεοῦ· ὡς που καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος ἔφησεν* (F<sub>1</sub>). Ἐφ' ὅσον ὁ «*θεὸς νομᾶ φρένα ὑπερτάταν πρὸ παντὸς ἔργου βροτείου*» τὸ «*ἔρπει ἀρετὰ αὐτοδαῆς*» σημαίνει ὅτι ἡ ἀρετὴ φέρει τὴν κατὰ θεΐαν δωρεὰν γνώσιν. Τὰ ποιητικὰ αὐτὰ ἔργα θεΐας εὐλαβείας τοῦ Δ. δὲν δύνανται νὰ ἀναιρεθοῦν ὡς ἀνακριβῆ ὑπὸ τῶν ἀορίστων ἀνεκδότων, τὰ ὁποῖα οὐδαμοῦ μᾶς πληροφοροῦν εἰς τι συνίσταται ἡ ἀθεΐα. Ἄλλο πρᾶγμα νὰ ἀγανακτῆς ὅτι οἱ θεοὶ δὲν τιμωροῦν τοὺς ἐπιόρκους ἢ νὰ μὴ πιστεύης εἰς τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλέους καὶ τὴν ἀνοχήν του εἰς τὴν ἐξύβρισιν τοῦ ξοάνου του καὶ ἄλλο νὰ συμπεράνης ὅτι ὁ Διαγόρας ἦτο ἄθεος κατὰ τὴν ἔννοιαν τὴν σημερινήν.

Ἐξ ἄλλου καὶ ἀπὸ τὰς περὶ Θεοδώρου μαρτυρίας ἐκτὸς τῶν γενικῶν ἀνεκδοτολογικῶν, αἵτινες εἶναι γενικοὶ χαρακτηρισμοὶ ἄνευ τεκμηριώσεως, ὑπάρχουν τινὲς δημιουργοῦσαι σοβαρὰς ἀμφιβολίας, ἂν ἦτο ἄθεος ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν. Οὕτω ἐν T 15 φέρεται ἐν Διογ. Λα. ἀπαντῶν εἰς ψόγον μὴ μόνον θεοὺς ἀγνοεῖν, ἀλλὰ καὶ βασιλέας· πῶς εἶπεν (ὁ Θ.) ἀγνοῶ, ὅπου γε καὶ θεοὶς σε ἐχθρὸν εἶναι νομίζω; Ἐρωτᾶται, εἰς ποίους θεοὺς ἐνόμιζεν ἐχθρὸν τὸν ψέξαντα αὐτόν, ἂν δὲν ἐπίστευε γενικῶς ὅτι δὲν ὑπάρχει εἶδος θεῶν; Ἐκ τῶν T. 19 ἕως 25 φέρεται ἰδρύσας ἰδίαν αἴρεσιν, τὴν Θεοδώ-

ρειον ἐντὸς τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς *ἀδιαφορίων δοξάζων*. Οὐδαμῶθεν προκύπτει περὶ ἀθεΐας εἰς αὐτάς, εἰ μὴ περὶ ἀντιθέσεώς του πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἠθικὴν, ἀφοῦ ἐδέχετο «μηδὲν φύσει αἰσχρὸν εἶναι τὸν σοφὸν κλέψειν τε καὶ μοιχεύσειν καὶ ἱεροσυλήσειν ἐν καιρῷ». Ἐκ τοῦ T 45, ὅτι, ὁ Διογ. Λ. εὔρε βιβλίον αὐτοῦ «Περὶ Θεῶν ὄχι εὐκαταφρόνητον, ἐξ οὗ φασιν Ἐπίκουρον λαβόντα τὰ πλεῖστα εἰπεῖν» προκύπτει ὅτι, ἂν περιεῖχε τι περὶ τελείας ἀρνήσεως τοῦ θεοῦ, ὁ Διογ. Λ. δὲν θὰ παρέλειπε νὰ τὸ σημειώσῃ μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὴν εὐθὺς προηγουμένως διατυπωθεῖσαν πληροφορίαν ὅτι «ἦν ὁ Θ. παντάπασιν ἀναιρῶν τὰς περὶ θεῶν δόξας», τοῦ ὁποῦ ἡ ἀκριβὴς ἔννοια εἶναι ἀόριστος ἢ δύναται νὰ ἔχη τὴν περιορισμένην ἔννοιαν πού ἔδωσεν ὁ Κλήμης ἐν DT 36 ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ἔχη ἔννοιαν ἀθεΐας, ὡς ἐκείνη διὰ τὴν ὁποῖαν οἱ Ἀθηναῖοι κατεδίκασαν τὸν Σωκράτη. Ἐκ τῆς πληροφορίας T 51 τοῦ Νουμηνίου ὅτι ὁ Ἄρκεσίλαος προσεποιεῖτο τὸν σκεπτικὸν (ἐποχή) ἐκ φόβου μὴ τιμωρηθῆ ἔκ καταγγελίας τῶν Θεοδώρειων, προκύπτει ὅτι, ἂν οἱ Θεοδῶρειοι ἦσαν ἄθεοι δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ διώξουν ἄλλον φιλόσοφον δι' ἀσέβειαν πρὸς τὸ θεῖον. Ἐκ τοῦ T 53 ὅτι ὁ Βίων ἀπέκτησεν ἀπὸ τὸν Θεόδωρον τὴν συνήθειαν νὰ ἐμφανίζεται καὶ νὰ διδάσκῃ *ἀθεώτερον* συνάγεται ὄχι ὅτι ἐδιδάχθη πλήρη ἀθεΐαν, ἀλλὰ ἀπλῶς ἀπιστίαν πρὸς τὰ περὶ τῶν θεῶν λεγόμενα. Καὶ τὸ περιφνημον T 56A «ἔλεγε δεξιᾷ τοὺς λόγους ὀρέγοντος αὐτοῦ τῇ ἀριστερᾷ δέχεσθαι τοὺς ἀκροωμένους» σημαίνει ὅτι καὶ τὸ T 52 βεβαίῳ, ὅτι δηλ. ἐσοφίστευε κατὰ πᾶν εἶδος λόγου. Τοῦτο προκύπτει «ἐκ τοῦ ἀντιθέτου» α) εἰς τὸ T 56B πάλιν τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι οὕτω ἐνεργῶν ὁ Θ. οὐχὶ ὀσιῶς διανοεῖτο τῶν λεγομένων καὶ τῶν δρωμένων καὶ β) εἰς τὴν καὶ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν *Imitatio I*, ὅπου ὁ Πολύβιος ἐρμηνεύει τὸν Θεόδωρον ἄλλα λέγοντα καὶ ἄλλα, ἀκαταλόγιστα πράττοντα. Ὅτι ἐσοφιστεῦετο κατὰ πᾶν εἶδος λόγου μαρτυρεῖ καὶ ὁ διάλογος μὲ τὸν Στίλπωνα ἐν T 62 «μη γὰρ εἶναι (Ἀθηνῶν) θεόν, ἀλλὰ θεάν».

Εἰς τὰς ἀμφιβόλους μαρτυρίας κατατάσσεται καὶ ἡ T 64 ἔνθα ὁ Διογ. Λ. κατατάσσει τὸν Θεόδωρον εἰς τοὺς σκεπτικούς φιλοσόφους (*ἐφεκτικοί*), παρὰ ταῦτα ὁμοῦς ἦτο κατὰ τινὰ τρόπον σοφιστῆς σκεπτικὸς καὶ παίζων.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα λοιπόν, ἂν ἦσαν οἱ δύο οὗτοι φιλόσοφοι ἄθεοι, τὰ μὲν ποιητικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Διαγόρου τὸ διαψεύδουν, ἐκ τῶν λοιπῶν δὲ μαρτυριῶν οὐδεμία εἶναι σαφής. Τοῦναντίον δὲ εὐρίσκω πολλὰς ἀμφιβολίας, ἂν οὗτοι ἦσαν ἄθεοι κατὰ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν, δηλαδή μὴ πιστεύοντας εἰς τὴν ὑπαρξίν θείας προνοίας ἢ εἰς ἀθανασίαν ψυχῆς. Τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἐκήρυττε τὴν ἀθανασίαν ὁ Θ. δέχεται καὶ ὁ K.v. Fritz ἐν RE VA: 2(1934) s.v. Theodoros (no. 37) cols. 1828 f.

Δέον νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι αἱ ἐρμηνεῖαι αὐταὶ εἶναι ὑποκειμενικαὶ καὶ ὅτι εἴμεθα εὐγνώμονες εἰς τὸν Winiarczyk ὅλοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, τὰς ἀποχρώσεις τῆς καὶ τὰ στάδια τῆς ἐξελιξέως τῆς, ὅτι μᾶς ἔδωκε μὲ τὸ βιβλίον του ἕν λαμπρὸν ὄργανον ἐρεῦνης.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

DAVID SANSONE, *Euripides Iphigenia in Tauris*. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Leipzig 1981. Σελ. XV-62.

Ἡ γνωστὴ εἰς τὸν φιλολογικὸν κόσμον βιβλιοθήκη Teubner διὰ τὰς περιλάμπρους ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἔχει ἀρχίσει ἀξιόλο-